

Naturforhold og trædesten til pædagogik for bæredygtighed i dagtilbud

Mia Husted
PhD, docent
Københavns Professionshøjskole
mihu@kp.dk

Katrine Dahl Madsen
PhD, lektor
Københavns Professionshøjskole
kama@kp.dk

Nanna Jordt Jørgensen
PhD, lektor
Københavns Professionshøjskole
najo@kp.dk

Resumé

Artiklen viser hvordan dominerende kulturelle forestillinger om børn og natur kan udgøre en barriere for hvem der inviteres til hvad, når der arbejdes med naturpædagogik i dagtilbud. Artiklen viser også, at undersøgende og inddragende tilgange til steder, naturforhold og deltagelse kan udvide mulighederne for at naturpædagogik kan udgøre en trædesten til pædagogik for bæredygtighed.

Nøgleord: Bæredygtighed, sted, deltagelse

Abstract

Nature relations and steppingstones for early childhood pedagogy for sustainability

The article demonstrates how dominant cultural perceptions of children and nature may constitute a barrier in relation to who is invited to participate in what when working with nature pedagogy in early childhood settings. The article also shows that exploratory and inclusive approaches to places, nature relations, and participation can expand the possibilities for nature pedagogy to serve as a steppingstone towards pedagogy for sustainability.

Keywords: Sustainability, place, participation

Pædagogik for bæredygtighed handler om at undersøge og understøtte lokal deltagelse i udviklingen af mere bæredygtige måder at leve, lære og være i verden

Bagtæppe

Nutidens nordiske barndom er spundet ind i en ny type af usikkerhed, som er forbundet med, hvordan børns fremtid tegner sig i lyset af klima- og bæredygtighedskriserne. Globale og lokale livsforhold vil i stigende grad blive præget af usikre mad- og vandforsyninger, pandemier, ekstreme vejr-begivenheder og sociale konflikter om adgang til vand, mad og land (IPCC 2023). Børn går en fremtid i møde kendetegnet ved nye skrøbelige og komplekse sammenhænge, som stiller nye spørgsmål i relation til f.eks. byplanlægning, arkitektur, landbrug, ejendomsret, vandforsyning, regulering og natursyn (UN-Habitat 2018).

Usikkerheden handler om, at vi ikke kan forlænge nutidens løsninger og viden ind i fremtiden. Vores viden om, hvordan vi kan og bør løse bæredygtighedskriserne er fragmenteret, utilstrækkelig og præget af konfliktende værdier og normer (Block et al 2018). Der er med andre ord brug for, at mennesker udvikler ny viden og indretter nye måder at leve, arbejde, bruge og bidrage. Sådanne nye og mere bæredygtige måder at være mennesker i verden kan ikke udledes af færdige standarder, pensum og løsninger, der kan implementeres uden lokal tilpasning og engagement (Corcoran et al 2017).

Konkrete lokale geografiske forhold, levevilkår, kultur, viden og interesser rejser konkrete udfordringer, muligheder og dilemmaer, som tager sig forskelligt ud og kan gribes forskelligt. Omstilling til bæredygtighed indebærer således nye kollektive læreprocesser, som gør det muligt lokalt at deltage i udvikling og udformning af en fælles fremtid gennem kritiske undersøgelser af, hvordan menneskers engagement i natur, kultur og samfund kan gribes anderledes an (Egmosen 2020).

Metodologisk position

Artiklen tager afsæt i en grundlæggende forandringsorienteret forskningsposition, der insisterer på, at der er brug for, at mennesker former nye bæredygtige måder at leve og være i verden, men at sådanne livsmåder udvikles mest bæredygtigt ved at inddrage lokale fællesskaber, refleksioner og respons i relation til de fælles anliggender (Shiva 2005; Nielsen 2024). Vores greb om pædagogik for bæredygtighed handler om at undersøge og understøtte lokal deltagelse i udviklingen af mere bæredygtige måder at leve, lære og være i verden. Det betyder, at vi arbejder med pædagogik for bæredygtighed som et åbent og ufærdigt begreb, der udvikles, nuanceres og kvalificeres ved, at vi arbejder metodisk med at invitere pædagogers, forældres og børns egne perspektiver, usikkerheder, spørgsmål og forestillinger ind i dialoger om pædagogisk udvikling (Husted et al. 2023).

Kunsten er at finde eller bygge gode 'trædesten' for sådanne dialoger og forandringsprocesser. Vi bruger begrebet om 'trædesten' som en metodologisk metafor for fortættede udfordringer, muligheder og dilemmaer, der synes at udgøre potente begyndelser for udvikling af pædagogik for bæredygtighed i samarbejde med praksis, hvor trædesten er karakteriserede ved at udgøre både konkrete og åbne udgangspunkter for at 'bygge vejen imens vi går den' (Horton & Freire 1990). I denne artikel er ærindet at drøfte, hvordan naturpædagogik kan udgøre en trædesten til pædagogik for bæredygtighed på dagtilbudsområdet. I det følgende indkredser vi naturpædagogiske udfordringer og muligheder for en sådan udvikling gennem et kulturanalytisk blik på forståelser af relationer mellem børn og natur.

Forskningsperspektiver på børn og natur

På dagtilbudsområdet bliver naturpædagogik ofte anvendt som en trædesten til pædagogisk arbejde med bæredygtig udvikling. Det skyldes blandt andet de nordiske landes stærke tradition for pædagogisk arbejde med natur og udeliv (Ejby-Ernst et al 2019), en omfattende fondsstøtte til naturfaglige aktiviteter for børn, og at bæredygtig udvikling er skrevet ind i den styrkede pædagogiske læreplan under læreplanstemaet 'natur, udeliv og science' (Børne- og Socialministeriet 2018).

Kulturanalytiske studier af barndom og natur viser, at naturens rolle i de nordiske daginstitutioner hænger tæt sammen med nordiske barndoms- og natursyn (Gulløv 2012; Hallden 2009; Ekman Ladru et al 2024). De nordiske landes pædagogiske traditioner er ikke ens, men de er fælles om særlige barndomsideal, som bl.a. lægger vægt på børns frie og selvstændige leg, børns "naturlige" nysgerrighed, børns demokratiske deltagelse og lighed som kulturel værdi (Wagner & Einarsdottir 2016; Sandseter & Hagen 2016). Med inspiration fra bl.a. Frøbels og Rosseaus tanker om naturens rolle i barndommen har den nordiske barndomspædagogik historisk set fremhævet erfaringer med natur som en central baggrund for børns trivsel og udvikling af selvstændighed (Änggård 2010). Ligeledes knytter forestillinger om natur og barndom sig i Norden til særlige forestillinger om børns udvikling af national identitet, idet landskab og natur siden romantikken har spillet en central rolle for de nordiske landes nationskonstruerende projekter (Ekman Ladru et al 2024). På tværs af Norden fremhæver læreplanerne for dagtilbud naturerfaringer som en vigtig indgang til børns forståelse af bæredygtighed (Norddahl et al 2024).

De ovenstående kulturanalytiske studier viser, at nordiske idealbillederne af børn og natur kan have en tendens til at fremhæve relativt harmoniske relationer mellem børn og natur (Änggård 2010; Gulløv 2012). Disse ideer knytter sig til moderne naturbegreber, som fremhæver forskellene mellem natur og kultur og iscenesætter naturen som enten en vild og uberørt kulisse for naturoplevelser eller som en ressource for menneskelig udnyttelse, der også fremhæver nogle mennesker, fx kvinder og børn, som tættere knyttet til naturen end andre (mænd og voksne) (Rubow 2022). I takt med den voksende økologiske krise, har samfundsvidenskabelige og humanistiske tænkere i stigende grad rettet kritik mod den moderne verdens forskels- og adskillelsestænkning og fremhævet natur og kultur som sammenfiltrede livsformer (fx Latour 2018; Haraway 2016; Rubow 2022). Ligeledes har børneforskning problematiseret ideer om børns harmoniske naturforhold med henvisning til, at også børns liv foregår i en omverden af sammenfiltret natur-kultur (Taylor 2013), og at idealbilleder af børn og natur som oftest er portrætter af middelklassebarndom, der overser betydningen af socio-økonomisk ulighed for børns naturrelationer (fx Malone 2018).

Inden for børneforskningen har studier fremhævet kompleksiteten i børns naturerfaringer og vist, at natur og naturfortællinger kan tilbyde børn et relativt komplekst og ikke nødvendigvis smukt og venligt rum til at danne og udtrykke følelser og handlelyst i relation til natur og miljø (Ojala 2013; Hedefalk et al. 2015; Heggen et al. 2019). Naturpædagogik kan desuden understøtte børns deltagelse i det komplekse, fordi børns udforskninger, undren og følelser om natur kan forstyrre etablerede natursyn og pege i retning af åbninger for nye bæredygtige praksisser (Grindheim et al. 2019; Jørgensen 2023).

Kulturelle forestillinger om børn og natur indeholder således både udfordringer og muligheder, som også kommer til syne og kan udvikle sig i vores samtaler og samarbejder om natur- og bæredygtigheds-pædagogik i danske daginstitutioner. I det følgende præsenterer vi to studier, som peger på to centrale udfordringer for pædagogik for bæredygtighed med afsæt i naturpædagogik.

To studier om natur og dannelse

Det første studie, 'børn og bæredygtighed' (2020-2021), var et mindre forskningsprojekt drevet af forfatterne og afviklet i samarbejde med pædagogiske medarbejdere (N=7), ledere (N=8) og kommunale forvaltere (N=3) fra seks daginstitutioner, fordelt mellem henholdsvis en landkommune og en forstadskommune i Danmark. Formålet med studiet var at kortlægge hvor, hvordan og med hvilke pædagogiske intentioner, der arbejdes med pædagogik for bæredygtighed i danske dagtilbud, samt at skabe og synliggøre viden, der kan styrke pædagogisk arbejde for bæredygtig udvikling. Kortlægningen vægtede lokale aktørers erfaringer og forståelser af anvendelighed i praksis (Chambers 1997) og var designet med inspiration fra systemisk aktionsforskning (Burns 2017), hvor systemet skal forstås som det komplekse netværk af centrale personer, kultur- natur- og videncentre, steder, institutioner og netværk, der understøtter pædagogik for bæredygtighed. Kortlægningen blev fulgt op af to kvalitative gruppeinterviews med ledelse og medarbejdere i to institutioner i henholdsvis landkommunen og forstadskommunen.

Det andet studie, følgeforskningsprojektet 'Tidlig naturfaglig nysgerrighed – indsats for børn i udsatte positioner' (2021-2024), blev udført af forfatterne for team 'Børn, Natur og Miljø' under børne- og ungeforvaltningen i Københavns Kommune. Projektet omfattede 10 daginstitutioner, som over en periode på to år deltog med samtlige pædagogiske medarbejdere i tre læringsloop. Opdragsgiver varetog læringsloop, hvor formålet var at understøtte et socialt bæredygtigt pædagogisk arbejde med science og natur ved at skabe bedre forudsætninger for at støtte og inkludere børn i udsatte positioner. Følgeforskningen var bygget op om et dialogisk og formativt design med henblik på at styrke og udvikle alternativer til det eksisterende (Pink & Morgan 2013; Læssøe 1992). Det betyder, at foreløbige analyser på bag-

grund af data indhentet ved observationer i de ti daginstitutioner og interviews med pædagogiske medarbejdere (N=19), ledere (N=19) og forældre til institutionernes børn (N=36) løbende blev delt og drøftet med opdragsgiver samt med ledelse og pædagogisk personale fra de ti dagtilbud.

I begge projekter er det empiriske materiale blevet analyseret gennem kollektive og abduktive analyseprocesser (Eggebo 2020; Madsen et al 2023). I denne artikel sammenstiller vi indsigter fra de to analyser, som med forskellige vinkler belyser centrale udfordringer, muligheder og dilemmaer i pædagogisk arbejde med bæredygtighed i dagtilbud. Det sker med fokus på to analytiske temaer.

Det første analysetema trækker på 'Børn og bæredygtighed' og handler om, *hvad* der inviteres til, når naturpædagogik bruges som trædesten til pædagogik for bæredygtighed. Vi trækker dette tema frem, fordi det peger på muligheder, udfordringer og dilemmaer knyttet til naturpædagogiske indholdsdimensioner, som vi ofte møder i samarbejder med praksis, og som knytter an til kulturanalysens problematisering af idealforestillinger om børns harmoniske relationer til natur.

Det andet analysetema trækker på 'Tidlig naturfaglig nysgerrighed' og handler om, *hvem* der inviteres til at deltage i naturpædagogik. Dette tema er i dialog med kulturanalysens opfordring til et udvidet og mangfoldigt blik for børns naturrelationer og trækkes frem, fordi inddragelse af mangfoldige stemmer i udviklingen af pædagogik for bæredygtighed kan bidrage til et udvidet blik for indholdsdimensioner.

Når vi trækker netop disse to temaer frem, hænger det sammen med vores ambitioner om at skubbe naturpædagogikken mere i retning af pædagogik for bæredygtighed. I et forandringsperspektiv kan udfordringer og muligheder i relation til naturpædagogik vanskeligt skilles fra spørgsmålet om, hvem eller hvad der kan få indflydelse på udvikling af samme.

Hvad kan naturpædagogik invitere til?

I studiet om 'Børn og bæredygtighed' udspillede kortlægningen sig rundt om store geografiske kort over kommunen.

Deltagerne tegnede en rød ring om de steder, de har besøgt med børnene, og hvor de håbede, at der foregik noget i børnene, som kunne bidrage til bæredygtig udvikling. Deltagerne tegnede lynhurtigt, uden længere snakke, en mængde røde ringe rundt om steder som skov, eng, mose, park, ådal og strand (Madsen et al. 2023). Deltagerne fortalte, at de sammen med børnene på disse steder blandt andet finder bær, svampe og insekter. De bager også snobrød, lytter til fugle, dufter til blomster, bygger huler, fisker med fiskenet og går på opdagelse. Deltagerne fortalte, at de håber, at børnene på disse

steder får kendskab til naturen, dyr, planter, dufte, naturmaterialer, årstider, kredsløb i naturen og viden om, hvordan man holder sig varm og tør. De håber også, at børnenes sanselige oplevelser af stederne er forbundet med glæde, sjov, nærhed, fordybelse, plads og hygge.

(Sammendrag af workshop, 2020)

Deltagerne fremhævede altså stedernes kapacitet til at skabe forbindelser mellem viden om natur og positive sanseerfaringer og følelser i natur. Forbindelser, som er knyttet til nogle særlige værdier og forståelser af natur, som konnoterer relativt ukomplicerede og positive oplevelser og følelser (Husted 2019). Pædagogik for bæredygtighed fremstod disse steder i forlængelse af det pædagogiske arbejde med naturkendskab og sanselige og erfaringsbaserede aktiviteter, der historisk har haft en væsentlig plads i dansk dagtilbudspædagogik (Ejby-Ernst, 2016).

I kortlægningen var refleksioner over dilemmaer og samfundsmæssige problemstillinger knyttet til stederne umiddelbart fraværende, ligesom det blev tydeligt på de geografiske kort, at der var store områder i kommunen uden røde ringe - blandt andet konventionelle landbrug og industriområder. Der forgik dog også følgende rundt om de geografiske kort:

Deltagerne satte røde ringe om en lokal bondegård, et frilandsmuseum, biblioteket og andre kulturelt formidlede steder. Også et lille fiskerleje blev udpeget som et sted, der kunne engagere børn i bæredygtig udvikling. Ved fiskerlejet var der små fiskerbåde og fiskere, som inviterede børnene ned i båden. Her kunne de se, sanses og klappe en fisk og lytte til de gamle fiskeres fortællinger om fisk og fiskeri. Deltagerne fortalte, at de håbede, at børnene ville få kendskab til fisk, lyst til at spise dem og viden om fiskeri som en del af lokalmiljøets historie. Der var imidlertid en enkelt deltager, som problematiserede det forhold, at børn lærer, at fisk er dyr, som mennesker fanger, klapper, undersøger og spiser.

(Sammendrag af workshop, 2020)

Deltageren argumenterede for et mere 'livsvenligt' natursyn (Paulsen & Ziethen 2023), hvor mennesker ikke forholder sig beherskende og instrumentelt til naturen, men i stedet ser sig selv som en del af naturen og søger at indgå i respektfulde relationer og samarbejder med det ikke-menneskelige. Denne indsigelse skabte umiddelbart spænding og tavshed i deltagergruppen, som måske kan forstås i lyset af idealforestillingen om de gode harmoniske relationer mellem barn og natur. Håbet om, at børnenes udbytte af et besøg ved fiskerlejet har noget at gøre med kendskab, lyst, sanser, viden og lokalhistorie, antyder en pæn, uproblematisk og naturromantisk fortælling om fiskeri. Spændingerne og tavsheden i gruppen, da denne forestilling anholdes af én af delta-

Spændingerne og tavsheden i gruppen, da denne forestilling anholdes af én af deltagerne, indikerer hvor vanskeligt det kan være at få øje på, drøfte, åbne og forandre sådanne 'pæne' fortællinger

gerne, indikerer hvor vanskeligt det kan være at få øje på, drøfte, åbne og forandre sådanne 'pæne' fortællinger, så de kan åbne sig for også at lade børnene engagere sig i de grimme, svære og komplekse fortællinger om f.eks. fiskeri og livet i havene.

Det lille fiskerleje, som deltagerne i 'Børn og bæredygtighed' besøgte for at engagere børn i bæredygtig udvikling, er et potent sted for udvikling af pædagogik for bæredygtighed. Hvorvidt besøg på stedet åbner for, at børnene kan møde og udvikle deres mellemværende med fisk, fiskeri og lokalhistorie har imidlertid noget at gøre med, hvorvidt vi som voksne er i stand til at få øje på dilemmaer og potentialer knyttet til stedet og at få øje på og lytte til børnenes egne følelser og holdninger i mødet, og dermed tage børnenes stemmer og medborgerskab alvorligt (Heggen et al. 2022). Det er svært at vide hvilken etik, hvilke følelser eller handlinger, som børnene (og de voksne) ville blive optagede af, hvis mødet med fiskerlejet blev pædagogisk understøttet med andet og mere end idealforestillinger om det glade, nysgerrige og harmoniske møde mellem barn og natur. Vi ved dog, at særligt børns mellemværende med dyr kan åbne for ambivalente følelser og holdninger, som peger på samfundsmæssige problemer relateret til vores kulturelle forhold til naturen (Jørgensen 2023). At få øje på og give plads til ambivalente holdninger, følelser og relationer til og med f.eks. fisk kan indeholde gryende forståelser af natur som andet og mere end føde og ressourcer for mennesker og dermed åbne for udviklingen af andre naturforhold. Når vi giver dette lille moment i kortlægningen opmærksomhed, er det fordi der her viser sig en mulighed for at møde og sanse kompleksiteter og dilemmaer, som har at gøre med, hvordan vi som mennesker kan tage ansvar for de fælles anliggender på mere bæredygtige måder.

I 'Børn og bæredygtighed' blev deltagerne efter kortlægningen opmærksomme på, at de havde brug for at tale mere om og udvikle pædagogiske værdier og praksis i relation til de steder, de besøgte (Madsen et al. 2023). Således bidrog deres deltagelse i 'Børn og bæredygtighed' til en fornyet opmærksomhed rettet mod steders (potentielle) åbninger for udviklinger af relationerne mellem børn, natur og kultur.

Hvor det i 'Børn og bæredygtighed' blev tydeligt, at idealforestillingen om harmoniske møder mellem børn og natur udgør for snævert et afsæt til at inviterer børn til at møde, sanse og undersøge uskønne og modsætningsfyldte sammenfiltringerne mellem natur, kultur og mennesker, vil det næste analysetema vise, at forestillingen om den gode barndom i naturen får betydning for, hvem der inviteres med ind i samtalerne om børns erfaringer med natur og bæredygtighed.

Hvem inviteres til at deltage i naturpædagogik?

I projektet 'Tidlig naturfaglig nysgerrighed' rettede vores interesse for bæredygtighed sig mod den sociale dimension af naturpædagogikken med et fokus på, hvordan børn og forældre med forskellig baggrund inviteres til at deltage i naturpædagogiske indsatser. På baggrund af kritiske studier af, hvordan pædagogik for bæredygtighed med natur som trædesten som oftest overser betydningen af socio-økonomisk ulighed (Malone 2018; Harju et al. 2020), har vi været optaget af muligheder og barrierer for deltagelse. Et blik på deltagelsesmuligheder er centralt, dels med henblik på social lighed og retfærdighed, dels fordi bred deltagelse kan sikre et bredere og mere komplekst erfaringsgrundlag for pædagogik for bæredygtighed (Jørgensen 2020).

I dansk barndoms-pædagogik spiller forældresamarbejde en central rolle (Gulløv 2018). Forældresamarbejde beskrives som grundlæggende for daginstitutionernes arbejde med børns trivsel og læring, og under læreplanstemaet Natur, udeliv og science fremhæves samarbejdet med forældrene i relation til børns grundlæggende naturvidenskabelige dannelse (Børne- og Undervisningsministeriet 2018). At sikre et godt forældresamarbejde om natur, science og bæredygtighed har derfor spillet en vigtig rolle i projektets indsats og ikke mindst i deltagernes refleksioner over udfordringer. I vores materiale udgør medarbejderes forestillinger om bekymrede, bekymringsvækkende eller modvillige forældre et relativt stort tema. Dette ses fx i følgende feltnote:

Pædagogen fortæller om forældrene, at de har en anden baggrund end dansk. Hun fremhæver, at de ikke går så meget ud, de henter deres børn i børnehaven og trækker dem hjem i lejligheden. "Der er ikke en kultur af at gå på legepladsen eller lave noget i weekenderne, de er præget af deres egen opvækst og mangler viden om, hvad der foregår.", siger hun, og fortsætter: "Mange her er i udsatte positioner. I kraft af området. Det handler om det miljø, de bor i."

(Feltnote, 2021)

I pædagogiske medarbejderes diskussioner om børn og forældrenes engagement og forventninger til natur får vi øje på, hvordan forskellige forestillinger om familier kommer til syne. Hvor nogle familier beskrives som interesserede og engagerede, ses andre som naturudfordrede eller naturfremmede. Særlig forældre, som ikke selv tager deres børn ud eller som er bange for, at deres børn bliver beskidte, blev fremhævet som bekymringsvækkende.

Fortællinger om naturudfordrede forældre var særlig stærk, når det handlede om børn i udsatte positioner og børn med anden etnisk baggrund end dansk, hvor de pædagogiske medarbejdere oplevede, at børnene manglede støtte hjemmefra til at udvikle en nysgerrighed på natur.

I relation til det pædagogiske arbejde med bæredygtighed, kan forestillinger om familiers manglende eller 'forkerte' naturforhold udgøre en barriere for at bestemte børn og familier ses som ligeværdige deltagere i aktiviteter og dialoger, som har natur og bæredygtighed som omdrejningspunkt. Forskningen peger særligt på to typer af forestillinger om forældrepositioner, der vækker bekymring hos det pædagogiske personale. For det første er der de forældre, som i kraft af deres klassebaggrund eller etnicitet ses som uvillige til at bakke op om deres børns naturerfaringer (Jørgensen 2021). For det andet er der de forældre, som på baggrund af deres politiske eller moralske ståsted forventes at ville modsætte sig konkrete pædagogiske engagementer i bæredygtig udvikling. Her handler bekymringerne om, hvordan forældre (og børn) vil reagere på pædagogik, som stiller spørgsmål til eksisterende

indretninger af forholdet mellem kultur, natur og samfund (Vetlesen & Willig 2017; Husted 2019). I 'Tidlig naturfaglig nysgerrighed' mødte vi mest hyppigt den første type af forestillinger.

Ideen om de bekymringsvækkende og modvillige forældre blev udfordret, da vi interviewede 36 vilkårlige forældre, som vi opsøgte på tværs af bydel, fremtoning og sprog, da de kom til hente-kaffe i forbindelse med naturaktiviteter i projektet. Forældrene var overordnet positive og begejstrede for daginstitutionernes deltagelse i 'Tidlig naturfaglig nysgerrighed' og udtrykte, at de så det pædagogiske arbejde med natur som en vigtig del af institutionslivet, der skal prioriteres og eventuelt udvides. Interviewene afspejler en række forskellige begrundelser fra forældrene, som kan sammenfattes under fire overskrifter:

Nogle forældre var optaget af det gode børneliv og af natur, udeliv og 'jord under neglene' som en vigtig del af det gode børneliv, ligesom flere pegede på, at det er særligt vigtigt at deres barn kommer ud i naturen, fordi de bor i byen. Andre forældre fremhævede kropslige, sanselige erfaringer og personlig udvikling og pegede på, at børn kan gøre sig vigtige kropslige og sanselige erfaringer ved at møde natur og derigennem udvikle sig. Nogle forældre mente, at daginstitutionens arbejde med naturpædagogik var vigtigt i forhold til læring og skoleforberedelse, hvor det 'at vække børns nysgerrighed tidligt' sås som understøttende for naturfaglig læring. Flere forældre på tværs af baggrunde pegede på bæredygtighed og omsorg for natur og klode som begrundelse for vigtigheden af naturpædagogisk arbejde i daginstitutionen. Forældrene talte om omsorg for naturen og det levende, om hvordan vi behandler vores omgivelser og om at skabe en bevidsthed om, hvor ting kommer fra.

Fælles for de første tre typer begrundelser var, at forældrene reflekterede over, hvordan naturpædagogik kan give deres børn noget, som kompenserer enten for forældrenes egne kompetencer eller for de mere generelle udfordringer, der indebæres i nutidens travle familielever i byen (jf. Jørgensen et al. 2024). Samtidig henviste forældrene med disse tre begrundelser i nogen grad til de samme idealforestillinger om de harmoniske møder mellem barn og natur, som vi fandt i det første studie. Forældrene pegede dog også på

bæredygtighed og den klimakrise vi står overfor, og var optagede af hvordan man kan inddrage børn i den. En forælder siger det sådan:

"Så er der jo også generelt, i hele vores samfund, den her bevidsthed om, at vi skal være bedre til at passe på vores natur, og så synes jeg da også, at det giver god mening at skabe noget i børnehøjde, så børn også bliver inddraget i den der store samfundsdebat der er lige nu."

Ingen af de 36 interviewede forældre gav udtryk for bekymringer eller modvilje i relation til daginstitutionens fokus på natur og science. På tværs af forældrenes skotøj, hudfarver, tatoveringer, tørklæder og sprog bakkede de op om traditionelle pædagogiske begrundelser for naturpædagogik og viste samtidig engagement i børnenes læreprocesser og muligheder for at skabe nye forbindelser mellem natur, kultur og samfund. I den forstand var forældre og pædagogisk personale egentlig mere på linje, end forestillingerne om de bekymrede og modvillige forældre lod antyde.

Dette fund er vigtigt, fordi forældresamarbejdet i 'Tidlig naturfaglig nysgerrighed' generelt blev oplevet som vanskeligt. Skønt de 36 interviews ikke kan betragtes som repræsentative og skal ses på baggrund af en igangværende indsats i deres børns daginstitution, giver fundet af forældrenes brede opbakning til naturpædagogisk arbejde anledning til at reflektere over forældres roller og engagement i pædagogisk arbejde med natur. Opdragsgiver har ved et sparringsmøde grebet dette fund ved at drøfte og genoverveje, hvordan konkrete steder, aktiviteter og arenaer kan invitere forældrene stærkere ind i naturpædagogikken i daginstitutioner, som måske kan udvide forståelserne af, hvordan forældre kan deltage i pædagogik for bæredygtighed. Samtidig reflekterede pædagogiske medarbejdere på personalemøder og i gruppeinterviews over, hvad de med rimelighed kan forvente sig af forældrene, forskellige familiers ressourcer, og hvor meget man fra institutionens side bør blande sig i hjemmene (jf. Juhl et al. 2023). Der efterstår således et sprødt og ufærdigt balancearbejde mellem at invitere familier og børn til bred deltagelse og samtidig undgå at gøre nogen familiers deltagelsesmåder eller -muligheder 'forkerte', som på mange måder ligner udfordringerne ved at understøtte social bæredygtig udvikling gennem demokrati og lige deltagelsesmuligheder.

Trædesten og bevægelse

I begge de studier, som artiklen trækker på, skabes bevægelser, opmærksomhed og refleksioner i relation til naturpædagogik i praksis igennem dialoger om natur og naturforhold deltagerne imellem og mellem vores forskerteam og deltagerne. Sådanne bevægelser, opmærksomhed og refleksioner, der kan stille nye spørgsmål til, hvem der egentligt inviteres til hvad, er vigtige for, at børn og voksne i fællesskab kan forholde sig undersøgende til vores fælles kultur af naturbe-

herskelse. Denne artikels kritiske analyser af forestillingernes betydning, kan måske blive levende og vigtige i dialog med udviklingen af praksis, men de kan ikke i sig selv give svar på, hvordan voksne i praksis kan gøre sig selv, hinanden og børnene fri af kulturelle forestillingers magt.

Analyserne peger dog på to trædesten, der måske kan sætte noget i bevægelse og udgøre potente begyndelser for udvikling af pædagogik for bæredygtighed med afsæt i naturpædagogik. Den første gode trædesten knytter sig til sted og handler om at åbne for nye analyser og drøftelser af de steder, som børn og voksne besøger med naturpædagogiske formål. Det meste 'natur' i Danmark er formet eller præget af mennesker, kultur og samfund (Rubow 2022). Disse kultur/natur steder kan, som fiskerlejet, gemme på komplekse modsætninger, dilemmafyldte fortællinger og store åbne spørgsmål til, hvordan vi vil leve i fællesskab med det ikke-menneskelige. Ved at drøfte de pædagogiske intentioner med at besøge sådanne steder, kan det pædagogiske blik skærpes til potentielt at omfatte andet og mere end harmoniske møder mellem børn og natur.

Den anden trædesten, knytter sig til udvidede deltagelsesmuligheder. Et fornyet pædagogisk blik for stedets iboende udfordringer, dilemmaer og muligheder kalder på et fornyet arbejde med at udvide mulighederne for at både børn og voksne kan deltage i samtalen om, hvordan vi kan møde mellemværendet mellem kultur og natur. Artiklens analyser peger på potentialer ved at udvide forældres muligheder for at deltage i undersøgende samtaler om børn og natur, som måske kan sætte lys på andet om mere end idealforestillinger om naturpædagogikkens bidrag til den gode barndom. Denne trædesten handler også om at udvide voksnes blik for børns mangfoldige måder at være deltager i verden. På linje med Heggen et al. (2022) argumentere vi derfor for potentialerne ved at gøre sig umage for at få øje på og lytte til, hvor og hvem børnene er og samtidig forsøge at give slip på forestillingerne om, hvor og hvem de bør være.

Vi foreslår således en pædagogik for bæredygtighed, der er båret af åbne læreprocesser, hvor både børn og voksne kan deltage med kritik, forhåbninger, dilemmaer og ideer i undersøgelses- og forandringsprocesser, som ingen nødvendigvis kan kontrollere eller forudsige udfaldet af.

Litteratur

- Änggård, E. (2010). "Making Use of "Nature" in an Outdoor Preschool: Classroom, Home and Fairyland". *Children, Youth and Environments*, vol. 20 no. 1, 2010, p. 4-25. Project MUSE, <https://dx.doi.org/10.1353/cye.2010.0032>
- Block, T., Goeminne, G., & Van Poeck, K. (2018). Balancing the urgency and wickedness of sustainability challenges: three maxims for post-normal education. *ENVIRONMENTAL EDUCATION RESEARCH*, 24(9), 1424–1439. <https://doi.org/10.1080/13504622.2018.1509302>
- Burns, D. (2017). Deepening and scaling participatory research. *European Journal of Operational Research*, 268(3), 865–874. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2017.11.025>
- Børne- og Socialministeriet. (2018). Den styrkede pædagogiske læreplan: Rammer og indhold.
- Chambers, R. (1997). *Whose reality counts?: Putting the first last*. Intermediate technology publications.
- Corcoran, P. B., Weakland, J. P & Wals, A. E. J. (Red.) (2017). *Envisioning futures for environmental and sustainability education*. Wageningen Academic Publishers.
- Eggebo, H. (2020). Kollektiv kvalitativ analyse. *Norsk Sosiologisk tidsskrift*. 4 (2). <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2020-02-03>
- Egmo, J. (2020). Den økologiske bæredygtigheds sociale klangbund – perspektiver på menneskelige levesteder. I: Langergaard, L.L. & Dupret, K. (red.). *Social bæredygtighed – begreb, felt og kritik*. (s. 181-202). Frydenlund Academic.
- Ejbye-Ernst, N., Moss, B., Stokholm, D., Lassen, B., Praestholm, S. & Frøkjær, T. (2019). *Forskningsoversigt: Betydningen af dagtilbudsarbejde med børn i naturen – En forskningsoversigt med fokus på nordisk litteratur undersøgt med sigte på danske forhold*. Center for børn og natur.
- Ekman Ladru, D., Millei, Z., Andersen, C. E., Gawlicz, K., Gustafson, K., & Lappalainen, S. (2023). Teaching nature and nation in the Swedish mobile preschool. *Childhood*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/09075682231218805>
- Grindheim, L. T, Bakken, Y., Hauge, K. H. & Heggen, M. P. (2019) Early childhood education for sustainability through contradicting and overlapping dimensions. *ECNU Review of Education*, 2(4), 374–395. <https://doi.org/10.1177/2096531119893479>
- Gulløv, E. (2018). Diskussionen om opdragelse – om ansvar, autoritet og balancer. *Forskning I Pædagogers Profession Og Uddannelse*, 2(2), 15. <https://doi.org/10.7146/fppu.v2i2.110780>
- Gulløv, E. (2012). Den tidlige civilisering: en flertydig bestræbelse. In L. Gilliam & E. Gulløv (Eds.), *Civiliserende institutioner: om idealer og distinktioner i opdragelse*. (s. 63-97). Aarhus Universitetsforlag.
- Halldén G. (ed), (2009) *Naturen Som Symbol För Den Goda Barndomen*. Carlssons förlag.
- Harju A, Balldin J, Ekman Ladru D, et al. (2021) Children's education in 'good' nature: perceptions of activities in nature spaces in mobile preschools. *Global Studies of Childhood* 11, 242–251. <https://doi.org/10.1177/2043610619900519>
- Hedefalk, M., Almqvist, J. & Östman, L. (2015). Education for sustainable development in early childhood education: a review of the research literature. *Environmental Education Research* 21(7), 975–990. <https://doi.org/10.1080/13504622.2014.971716>
- Heggen, M. P., Sageidet, B. M., Goga, N., Grindheim, L. T., Bergan, V., Krempig, I.W., Utsi, T. A., Lynngård, A. M. (2019). Children as eco-citizens?. *Nordic Studies in Science Education* 2019. 15(4), 387-402. <https://doi.org/10.5617/nordina.6186>
- Heggen, M. P., Jickling, B., Morse, M., Blekinsop, S. (2022). Where the Children Are. I: Paulsen, M., Jagodzinski, J., Hawke, S. M.(eds.). *Pedagogy in the Anthropocene – Re-Wilding Education for a New Earth*. 87 – 104, Palgrave Macmillan.
- Husted, M., Madsen, K. D., Møller, T., & Jørgensen, N. J. (2023). Pædagogik for bæredygtighed på en gyngende grund. I M. Husted, N. Jordt Jørgensen, & K. Dahl Madsen (red.), *Bæredygtighed og dagtilbudspædagogik: eksperimenter, dilemmaer og læreprocesser* (s. 158-173). Frydenlund.
- Husted, M. (2019). Kærlighed som modstand: om genstridighed i pædagogik for bæredygtighed. *Forskning & Forandring*, 2(2), 84-104. <https://doi.org/10.23865/fof.v2.1526>
- IPCC, 2023: Summary for Policymakers. In: *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, pp. 1-34. <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.001>
- Juhl, P., Westerling, A., & Dannesboe, K. I. (2023). "Hun er jo mit barn, men det er deres sted" – Forældre og pædagogers grænsesøgning i hverdagens samarbejde. *Barn – Forskning Om Barn Og Barndom i Norden*, 41(1). <https://doi.org/10.23865/BARN.V41.5204>
- Jørgensen, N. J. (2021). Naturfremmed eller bæredygtig? Social inklusion i naturpædagogiske indsatser i daginstitutioner. I M. Carlsson, & M. Stovgaard (red.), *Almendidaktik - udfordringer og åbninger* (s. 153-166). U Press.
- Jørgensen, N.J., Dannesboe, K. I., Kousholt, D., Clemensen, N. & Winther, I. W. (2024). Familieliv i krise og forandring: Betydningen af pandemi og klimakrise for forældreskabsideal i Danmark. I: *Barn – forskning om barn og barndom i Norden* 42(1), 6–1. <https://doi.org/10.23865/barn.v42.5742>
- Latour, B. (2018). *Ned på jorden. Hvordan orienterer vi os politisk? Europæiske ideer*. Informations forlag.

- Madsen, K. D., Jørgensen, N. J., & Husted, M. (2023). Pædagogik for bæredygtighed i danske daginstitutioner - steder som støttestrukturer. *Nordisk Barnehageforskning*, 19(3), 144-163. <https://nordiskbarnehageforskning.no/index.php/nbf/article/view/33>
- Malone, K. A. (2018). *Children in the Anthropocene Children's Independent mobility project*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-43091-5>
- Nielsen, B.S. (2024). *Vækstparadigmet ved vejs ende – klimakrisen, kapitalismen og den store omstilling*. Frydenlund.
- Norrdahl, K., Pálmadóttir, H., Presthus Heggen, M., Jørgensen, N. J., Thulin, S., Furu, C., Damgaard, B., Fridberg, M., Hirvi, J., Langholm, G., Møller, T., Sandberg, B., Staffans, E. (2024). Early childhood education for sustainable development in the Nordic national curricula: Status and content. *Environmental Education Research*. <https://doi.org/10.1080/13504622.2024.2389945>
- Ojala, M. (2013). Emotional awareness: On the importance of including emotional aspects in education for sustainable development (ESD). *Journal of Education for Sustainable Development*, 7(2), 167–182. <https://doi.org/10.1177/0973408214526488>
- Paulsen, M. & Ziethen, M. (2023). Livsvenlig uddannelse. I: Strarup, M. (red). *Fodspor i evigheden*. Systime.
- Rubow, C. (2022). *Indendørs menneskets natur*. Århus universitetsforlag.
- Sandseter, E.B.H & Hagen, T., L. (2016). Scandinavian early childhood education. Spending time in the outdoors. *Routledge International handbook of Outdoor Studies*. Routledge.
- Shiva, V.(2005). *Earth Democracy – Justice, Sustainability and Peace*. Zed Books.
- Taylor, A. (2013). *Reconfiguring the Natures of Childhood*. Routledge.
- UN-Habitat (2018). *The Quito papers and the new urban agenda / UN-Habitat*, with Richard Sennett, Ricky Burdett and Saskia Sassen; in dialogue with Joan Clos. Routledge.
- Vetlesen, A. J. & Willig, R. (2017). *Hvad skal vi svare?* Hans Reitzels Forlag.
- Wagner, J. T., & Einarsdottir, J. (2008). The good childhood: Nordic ideals and educational practice. *International Journal of Educational Research*, 47(5), 265–269. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2008.12.005>